

Др Снежана С. Башчаревић
Учитељски факултет, Лепосавић

ЖЕНСКИ ТАЛЕНТИ МЕЂУРАТНЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И КЊИЖЕВНИ КАНОН

Апстракт. Књижевни канон се третира као манифестација доминантних идеолошких структура у одређеном времену и разматра као хијерархија која преко одређене селекције и маргинализације једне писце промовише, а друге дискриминише. Сврхисходност овог рада условљена је потребом да се српска књижевна јавност, у недостатку веће комуникације на литерарном плану, упозна са плејадом књижевница међуратног периода наше књижевности, које су биле у сенци. Разматрамо присуство: И. Секулић, Ј. Димитријевић, Д. Марковић, М. Јанковић, С. Ђаковић, Ј. Хрваћанин, В. Делибашић, М. Костић-Селем, Ј. Спиридоновић-Савић, Д. Димитријевић –Дејановић, А. Савић – Ребац у књижевном канону.

Кључне речи: књижевни канон, Ј. Скерлић, међуратна књижевност, жене-писци

Најзначајнији творац српског књижевног канона¹ је Јован Скерлић. Његово последње, репрезентативно дело *Историја нове српске књижевности*, штампана више пута, главни је информатор о књижевним и културним тежњама српског народа у прошлости. Генерације домаћих књижевних критичара, вредновале су књижевност онако како ју је видео Скерлић. Његова књижевна оцена обавезно се узимала у обзир, а књижевни канон који је створио опстао је дуго година у нешто измењеном облику.

Указујемо на неколико битних чињеница везаних за теоријски аспект појаве канона. Књижевни канон се третира као манифестација доминантних идеолошких структура која преко одређене селекције и маргинализације једне писце промовише, а друге дискриминише. Канон је утврђивао доминацију писца, критичара и историчара књижевности, а

¹ Мерило, правило, образац или пропис; ауторитативан спис; нешто стабилно и непроменљиво; скуп правила и идеала који владају; нешто што је правилно и узорно. (*Речник књижевних термина*, "Романов", Бања Лука, 2001, 332.)

потискивао присуство књижевница. Зато је неизбежно поставити питање: зашто су жене-писци на маргини књижевног канона?

Од скоријег времена најоштрији напади на канон долазе од стране феминистичке критике. Феминистичка критика тежи да у постојећи књижевни канон уврсти жене-писце. То је разумљиво, јер је један од њених циљева скретање пажње на чињеницу да на маргини званичног књижевног правца постоји више од једног века дискурс у коме историчари књижевности ограничено учествују због неразумевања проблема, одсуства интересовања, патријархалних предрасуда или занемаривања.

Рад разматра однос књижевног канона према међуратном таласу женског талента. Највише места посвећено је Скерлићевој историографској методи и његовој *Историји нове српске књижевности*, која је имала непосредан утицај на формирање књижевног канона. Јован Скерлић је српским књижевницама дао места у три књиге: монографији *Омладина и њена књижевност* (1906), критичким студијама *Писци и књиге* (1907-1913) и *Историји нове српске књижевности* (1914).

Историја нове српске књижевности је посебно значајна за формирање српског књижевног канона. У њој је заступљено пет ауторки. "Од писаца су помињани или они који имају књижевне вредности и који су били од књижевног утицаја, или они који су карактеристични по једно доба и по један књижевни правац. За најновије доба узимани су само писци од књижевне вредности."² – написао је Скерлић у њеном *Предговору*.

Највише места посветио је Милици Стојадиновић Српкињи у поглављу *Књижевна обележја прелазног периода од рационализма ка романтизму*, уз констатацију да је занимљивија као књижевна појава, него као списатељица. Остале четири књижевнице које припадају периоду *модерне*³ Скерлић је размотрио у последњем поглављу *Данашња књижевност*. У поглављу *Песници* Даницу Марковић је сврстао међу осам песника, скренуо пажњу на њену одважност и уочио да је досада најбоља песникиња у српској књижевности. Њена збирка поезије *Тренуци* отворила је пут слободном иступању жене у књижевности.

Скерлић је највише књижевница уврстио у поглавље *Приповедачи*. Од девет представљених писаца три су жене. Распоређене су хронолошки,

² Скерлић, Ј. (1953): *Историја нове српске књижевности*. Београд, 28.

³ Тешкоћа око исправног дефинисања и метода проучавања идеје *модерног* и њене сфере потиче, у првом реду, од крајње непрецизности и апроксимације код употребе тог појма. Некохерентност је етимолошке природе: модерно је изведено од *modernus*, а који потиче од *modo*: скорашњи, недавни, нов, свеж. Реч је временски и историјски одређена, и отуда потиче њена широка релативност. (Марино, А. (1997): *Модерно, модернизам, модерност*. Београд: Народна књига, 37.)

С. С. Башчаревић

од најстарије до најмлађе: Јелена Димитријевић, Исидора Секулић и Милица Јанковић. О Јелени Димитријевић написао је само пола странице. На самом почетку је констатовао, да је основна карактеристика најновијег периода српске књижевности што се у њему у већем броју јављају жене-писци, попут Јелене Димитријевић, чије је интересовање усмерено на свет турских жена и орјентални колорит Ниша.

Неоспорна чињеница је да је Скерлић творац књижевног канона, хијерархије којом се одређени писци промовишу или маргинализују. У име својих идеала које је постављао као циљ књижевности осудио је оне писце који су били преставници егзотичности и који би својом делатношћу ослабили нацију. Уколико се Скерлићева критичка реч посматра као вид програмске критике, онда се јасније сагледава слабост критичког промишљања са тезом која лежи у томе што омеђава ствараоца, слаби потребу естетских аргумената писаца и дела, јер: "Свако ваљано уметничко дјело рјешење је и рјешавање неког проблема"⁴ – како пише Милан Марјановић.

У Скерлићевом књижевном портрету Јелене Димитријевић осећа се присуство уздржаности. Могући разлози за то су у њеним песмама о љубави и севдаћу, што је Скерлић окарактерисао као "експлозију женске искрености". То је тешко третирати као похвалу. Скерлић је осудио дела која у себи носе елементе претеране осећајности, а Јелена Димитријевић је певала о животу турских жена и стварала на нов начин оригиналну поезију. Модерно, као ново, као уметност која по природи и реду ствари руши традицију, Скерлић је прогласио за ненационално. Књижевна историја коју је написао писана је у сагласју са и у контексту других историја: националне, регионалне и универзалне.

Исидора Секулић је изузетак од осталих жена-писаца. Примљена је као индивидуалан писац. Ушла је у књижевност лативши се онога што се дотле сматрало "мушким послом", писања литерарне критике, есеја и критичких студија. Испољила је следеће индивидуалне црте: интелектуалност, психолошку интроспекцију и нерв. Поставила се као писац равноправан писцима мушкарцима. Док се Јован Скерлић у критици према литератури Данице Марковић и Милице Јанковић односио с пажњом критичара, усмереном да помогне "слабијем полу", према Исидори Секулић је заузео строги критички став као према Дису и Пандуровићу.

Исидора Секулић се појавила опонентно Скерлићевим погледима на књижевност. Она је прва код нас стала равноправно уз мушки род писаца, не допуштајући да се чине дотада уобичајене разлике између слабијег и

⁴ Марјановић, М. (1906): *Иза Шеног*. Загреб, 83.

јачег пола када је реч о области духа. Скерлић јој је упутио тежак прекор какв није упутио ниједном мушком писцу у то време. Прекорео је њену прву књигу усмеравајући критику на егоизам, на неосетљивост прама своје времену. Време је ратно и Скерлић призорима рањеника удара у живац читалачке публике. Исидора Секулић је у то време осведочени патриот. Прешла је из Војводине у Србију, напустила родни крај да би могла помоћи из слободне Србије. Скерлић је, међутим, оптужује да она не хаје за жртве које су у балканским ратовима дате за национално ослобођење: "Коме је 1913. године у једној од најсудбоноснијих година целе наше историје, у тренутку када се, откако нас има на свету, највише пролива српске крви, у овом страховитом вртлогу догађаја – коме сада може бити до неурастеничних криза, обртања и превртања једног малог ја, и артистичког распоређивања паучине фраза."⁵

Јован Скерлић је у прози Исидоре Секулић и Милице Јанковић уочио исти недостатак: "И Милица Јанковић и Исидора Секулић имају заједничку ману: претеран и искључив субјективизам, говоре само о себи и као да нису у стању да изиђу из себе, распаљују се у сувишна развијања и троше више речи но што је потребно..."⁶ У време непосредно после Првог светског рата, када Исидора Секулић објављује роман *Бакон богородичине цркве*, Милица Јанковић објављује књижицу *Писма руском калуђеру*. Исидора Секулић је написала мистичну екстазу љубави са визијом спајања религије и уметности. Милица Јанковић је писала о љубави која је тињала, више о сродности душа између девојке која је сањала о магичној душевној сили славенства и руског калуђера који је њој поверио свој унутрашњи свет. Њихова међусобна писма разговори су сродних душа.

Скерлић је више поштовања имао за приче Милице Јанковић подржавајући њену "неусиљену и симпатичну простоту, словенску нежност и самилост (...) нешто сасвим српско и домаће".⁷ Исидора Секулић га је иритирала својим напором за књижевним ефектима и литераторским егоцентризмом, сувим интелектуализмом, неразумљивошћу, бизарношћу, нечим усиљеним и књишким. Због тога више похвала даје Милици Јанковић, него Исидори Секулић.

Јован Скерлић је женско писмо третирао као доста занимљиву појаву која се не може лако дефинисати. Он се није прихватио комплексног и теоријског описа тог феномена и у својим оценама остаје у оквирима стереотипа. Примећује се да све књижевнице по његовим критеријумима имају исте заједничке мане као што су: интимни карактер, искреност,

⁵ Скерлић, Ј. (1913): *Две женске књиге*. Београд: СКГ, 386.

⁶ Скерлић, Ј. (1913): *Две женске књиге*. Београд: СКГ, 384.

⁷ Исти, (1953): *Историја нове српске књижевности*. Београд: Просвета, 466.

С. С. Башчаревић

субјективизам, интроспекција, исповест. "Жене искључиво говоре о себи и не могу да изађу из себе. По свом злом социјалном положају жене су одгурнуте из живота или одбачене на ивицу живота, затворене у себе, приморане да живе само својим сентименталним животом, и тако зазидане у себе не могу да виде друге предмете и интересе. И зато када пишу причају само повести својих душа, дају своје интимне исповести."⁸

Осим Данице Марковић, Јелене Димитријевић, Исидоре Секулић и Милице Јанковић у нашој књижевности појавиле су се списатељице које су широким замахом обухватиле културни развитак не само жене, већ и човека. Своје радове везале су за бивше тековине жене из народа, усвојиле натуралистичка струјања у књижевности, па се са таквим радовима винуле и преко наших језичких граница. За собом су повукле и охрабриле на оригиналан рад велики број жена, које су својим ситнијим и мање систематским радовима допринеле нашој књижевности. Плејада значајних списатељица која је остала недовољно позната и вреднована у српској књижевности писала је мирније и имала је најинтимнији контакт са женом која ствара усмену народну књижевност, женом природе, а опет у свом артизму надмашује нову жену која се труди да постави проблем жене на савремену основу. Тој плејади припадају: Смиља Ђаковић, Јованка Хрваћанин, Вера Делибашаић, Милица Костић-Селем, Јела Спиридоновић - Савић, Драга Димитријевић – Дејановић, Аница Савић - Ребац и друге.

Смиља Ђаковић власник часописа *Мисао*, који је излазио између два рата, јављала се под псеудонимом Јованке Петровић. Њене приповетке су имале хумора, а личности у њима биле су необичне. Ова списатељица је утицала на младе и старије писце који су се окупљали око часописа *Мисли*. Као дух који вечно комбинује, увек спреман за велике подухвате у нашој средини она је била жена какве су Французи, на пример, имали у осамнаестом и деветнаестом веку. Разговори који су вођени у скромној редакцији *Мисли*, или у њеној кући, надахнули су често књижевнике, охрабрили их, дали им мало средине каква је потребна ствараоцу. Ту се, поред младих писаца реалистичког правца и поред уредника Симе Пандуровића и Велимира Живојиновића-Масуке, често могла срести Исидора Секулић, Даница Марковић, Јела Спиридоновић.

Јованка Хрваћанин је песник зрелог и уметнички високог израза. Њена поезија је топла, женска и мисаона. Стиховима се труди да са што мање речи изрази мисао и пренесе осећање. Њена прва збирка *Пјесме невиђеном* је од оних књига које не подлежу моди, које ће увек имати читалаца, освајати својом непосредношћу. Бавила се поезијом за децу и

⁸ Скерлић, Ј. (1913): *Две женске књиге*. Београд: СКГ, 385.

преводима са руског и словеначког, у које уноси поштовање и несебичност који су потребни да превођено дело не изгуби ништа од своје лепоте приликом превода. Код ове песникиње је унутрашњи живот моћнији од утисака споља. По искрености и елегичности донекле подсећа на Даницу Марковић. Пева по осећању, и њена песма је увек израз душевног збивања. Кроз песме се наслућује идеалистичка, осетљива, чежњива природа, упућена на себе. Љубавни мотив увек је дискретно опеван.

Вера Делибашић, Српкиња из Босне, појавивши се првом збирком стихова *Немири младости* није још наговештавала да ће се развити у прозног писца. После ослобођења написала је роман *На ничијој земљи*, где је забележила све патње и подвиге народа у Ослободилачкој борби. Врлина овог романа је то што се осећа да је писац преживео оно о чему пише. Језик ове списатељице одликује сликовитост. Она веома успешно свему даје природан ток и сваки догађај постави у неки предео у оквир природе. Описи природе пуни су појединости које она неки пут и нагомилава.

Збирка стихова *Капи сунца и суза* Милице Костић - Селем одликовала се снагом израза, болном исповешћу. Код ове списатељице изражен је смисао за трагично и љубав према земљи. Највише пева о љубави и љубавним патњама. Поменута песничка збирка показује јак љубави темперамент, почев од љубавне екстазе до крика и суза. Кроз младалачки страсну и бујну лирику пробија јако лирско надахнуће, оригиналан израз. Са храброшћу она рони у мрачну дубину љубави и казује, без ублажавања, веома разумљиво једну огромну патњу. Стихове пише жена која на својим раменима носи тешки терет љубави, патње и одрицања. Поезија Милице Костић-Селем није сентиментална поезија, у смислу како се то код нас узима. Она је скоро реална, ишчупана из живота. Иако је загледана у споствену душу, мотиви њених песама имају једну интензивну топлину, нешто словенско и меко. Код ове песникиње не постоји тешкоћа у изразу.

Јела Спиридоновић-Савић је списатељица код које се изразито женска, мека, топла осећајна лирска црта преплиће с очигледном мисаоном склоношћу ка већим темама, сложеним формама и изразу, у чему јој је ипак недостајала снага да истраје. Аутор је следећих збирки песама : *Са уских стаза*, *Пергамент*, *Вечите чежње*, *Јесење мелодије*. Писала је и приповетке. Идејно, идеолошки припада струји која је, у знаку једног новог спиритуализма и идеализма, уперена против позитивизма, рационализма, што кочи виши и слободнији развој наше књижевности и духовне културе уопште. У средишту њеног интересовања је оно што се може обележити терминима који наглашавају различит обим значења појма: религиозност, спиритуалност, духовност. Песникиња се формирала почетком двадесетог

С. С. Башчаревић

века, када су материјализам и позитивизам, главне духовне тековине деветнаестог века, постали доминантни култни оквири. Есеји Јеле Спиридоновић оцртавају идеје, философске и уметничке контексте који чине свет уметности, њену уметничку идеологију, срж њене поезије. Рад Јелене Спиридоновић припада модернистичкој књижевности. Она сматра да уметност не одсликава живот, да се уметност од живота разликује по форми, уобличењу језичког материјала. Истицање важности духовног света, говори да је њена поетика суштински симболистичка, али инсистирање на религиозној екстази, повезује се са поетиком експресионизма у смислу бунта против материјалистичке културе новог века. Са експресионизмом је повезује универзална духовна парадигма, позивање на средњовековне мистичаре, готику, мистицизам. Занимљива је парадоксална дијалектика мишљења Јеле Спиридоновић - Савић. Два мотива су константа свих есеја: религиозност и поезија. Као нестабилно средиште, они омогућавају да се текстови шире у разним правцима и осветљавају нестабилно средиште са различитих страна. У методолошком погледу, текстови настају преплетањем низова, често противречних мисаоних токова. Ауторка инсистира на религиозном као изванинституционалном и на грађењу индивидуалистичког виђења света. Она тако изражава уверење да је индивидуа значајна за социјалну динамику. С друге стране, указује се на припадност нацији као органској целини, што је у супротности са издвајањем јединке која се у интенцији одваја и негира органску повезаност са целином. Индивидуа је творевина грађанског друштва и динамика мишљења Јеле Спиридоновић – Савић, као и производ грађанског друштва. У том контексту она истиче да су жене почетком двадесетог века први пут интелектуално и егзистенцијално изједначене са мушкарцима. Указивање на традиционалну улогу жене која је издваја од мушкарца-репродуктивна способност и осећајни приступ животу дају јој већу вредност. Јела Спиридоновић није прихваћена као песникиња из два разлога. Као образована жена писала је поезију која се у свом времену није могла ишчитати као женска. Песничким језиком ушла је у мушки пантенон, у простор у којем су релевантни били само песници, док је простор женске поезије био резервисан за жене. Будући да је била свесна биолошке и социјалне различитости жене, она је језик мушког песништва трансформисала са становишта жене - песникиње. Обиковала је поезију која је хтела да буде равноправна са мушким песничким гласовима, истичући с друге стране посебност женског.

Драга Димитријевић-Дејановић била је песникиња, глумица, преводилац, педагог, јавна радница, особа јаке интелектуалне снаге, пуна полета, идеализма, широких видика, воље и способности за рад. По својим активностима била је испред свога времена. Ова списатељица је жена са

дубоким осећањима, апостол феминистичког покрета који јавно говори и пише о еманципацији и равноправности. Тај феминизам изграђен је до танчина у националном духу, на идеалисању оне жене из средњег века која своје песме пева детету, које нише у бешици, или нариче док везе посмртне покрове. Идеали су јој царица Милица, мајка Југовића, Јефимија, Косовка девојка. Дејановићева третира опште теме социјалне правде, слободе и човековог права на живот.

Аница Савић - Ребац, образована Војвођанка, кћерка чувеног писца Милана Савића, само се узгредно бавила поезијом. Њене песме, богате визуелне имагинације, али често неуравнотежене форме, пример су учене поезије која код нас никада није уживала велику популарност, те је и њена једина збирка *Вечери на мору* остала скоро без икаквог непосредног одјека. Хелениста велике философске и књижевне културе, професор класичне филологије на београдском универзитету, дала је најзначајније резултате у научној есејистици, спајајући изванредну ерудицију с осећањем за индивидуалне уметничке вредности. Аница Савић - Ребац је писала философску поезију која је за њу представљала неку врсту симболичког јединства свега чиме се бавила: поставки о имплицитној поетици, поезији као највишој философији и историји идеја и прожимању култура; била је преводилац у изузетном смислу те речи, посредник између култура. Од својих раних почетака Аница Савић се подједнако бавила превођењем, писањем и критиком. Нема никаквог двоумљења да је критика била и остала део њеног списатељског позива. Своје теоријске идеје је обелоданила у оним радовима који се понајвише тичу проблема античке историје књижевности, односно историје идеја. Више пута је наглашавала да су поезија и философија у истој равни. Реч је о спознајној моћи поезије и философије.

Чланци Анице Савић – Ребац, које можемо сматрати књижевно-критичким, сведоче о ширини лектуре, неочекиваним асоцијацијама, способности повезивања које је увек логично образложено. Оно што је она радила у својим текстовима о модерним књижевностима, било је враћање на поједине теме, али је и додавала нешто ново или је мењала своје раније гледиште. Тако испитивач остаје у обавези да њене текстове ишчитава са истом мрежом повезивања коју је и сама Аница Савић - Ребац имала. Када су изнети ови елементи, мора се поставити питање како се према критичарском и теоријском раду односила српска књижевна критика после њене смрти. Да ли је изазов који је несумњиво дала својим радом, имао одјека. Уместо одговора на то питање цитираћемо њено мишљење о односу потоње критике према философском раду Лазе Костића: "... није нашао признања колико заслужује, што се обично дешава писцима чији радови излазе из оквира стручности оних људи који код нас пишу критике."

С. С. Башчаревић

Неоспорно је да се након свега изнетог требају истаћи како особине њеног критичарског рада, тако и естетска вредност њеног есејистичког писања. Очигледно је да је Аница Савић - Ребац обрадила теме које су је занимале (појам љубави, однос поезије и философије) прво у поезији, а затим у научним радовима. У она дела која је сматрала посебно важним за разумевање или просто комуницирање са научницима заинтересованим за сличне теме, уложила је напор редак у нашим културним условима - превођење.

Као што се из овог кратког прегледа може видети, наша жена кроз уметничку поезију открива песничку индивидуалност. Савремена лирика је садржајнија, разноврснија; она се богати, поред општих, чисто лирским мотивима, модерно израженим, и естетским, религиозно-философским настојањима и социјалним стремљењима. Да закључимо: од Скерлићевог времена до данас квантитативно се није променио став књижевног канона према свим књижевницама доба модерне. Ни Јован Деретић ни Предраг Палавестра нису додали ниједно ново име. Осим дела Исидоре Секулић, књиге осталих списатељица нису прештамповане, те је приступ текстовима отежан. То значи да се имена поменутих књижевница само формално и пасивно налазе у канону. Сврсисходност овог рада условљена је потребом да се српска књижевна јавност, у недостатку веће комуникације на литерарном плану, упозна са плејадом књижевница међуратног периода наше књижевности, које су биле у сенци.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арган, Ђ.,К. (1982): *Студије о модерној књижевности*. Београд: Нолит.
2. Ватомо, Ђ. (1991): *Крај модерне*. Нови Сад.
3. Витошевић, Д. (1975): *Критика у Скерлићево доба*. Књ. 10, Нови Сад/Београд.
4. Жмегал, В. (1986): *Тежишта модернизма*. Загреб.
5. Марино, А. (1997): *Модерно, модернизам, модерност*. Београд: Народна књига.
6. Марјановић, М. (1906): *Иза Шеное*. Загреб.
7. *Речник књижевних термина*. (2001), Бања Лука: Романов.
8. Скерлић, Ј. (1953): *Историја нове српске књижевности*. Београд.
9. Скерлић, Ј. (1913): *Две женске књиге*. Београд: СКГ.

Snežana S. Baščarević, PhD
Faculty of Teacher Training, Leposavić

**A TALENTS FEMALES BETWEEN WAR SERBIAN
LITERATURE AND LITERARY CANON**

***Abstract:** A literary canon is understood as a manifestation of domineering ideological structures in certain time and considered as a hierarchy through which some authors are promoted and others discriminated. The work deals with the presence of I. Sekulić, J. Dimitrijević, D. Marković, M. Janković, S. Đaković, J. Hrvacánin, V. Delibašić, M. Kostić-Selem, J. Spiridonović –Savić, D. Dimitrijević –Dejanović, A. S. Rebac in the literary canon. The largest place is given to the historiographic method of Jovan Skerlić.*

Key words: literary canon, J. Skerlić, between war literature, women - authors